

Blanka Maderová: Řeč, Já a Jednání: Emerson, Melville a Bartleby mimo Pragmatismus a Performativitu

Abstrakt

Dizertace se soustředí na Melvillovy postavy jako je Písař Bartleby, které jsou výzvou pro americký Emersonovský vitalismus, rétoričnost a performativitu. Melvilovo ticho, deaktivace, narušení diskurzu stálo už v Melvillově době v opozici k americkým mýtům úspěchu, síly vůle a soběstačnosti. Možnosti Melvillových "antihrdinů" útočí na rétorickou sílu, performanci a jednotu izolovaného já, které je v těchto mýtech reprezentováno. Zatímco Emersonovo rané dílo se týká především spolehnutí se na síly "zhůry" (platonismus) a "zdola" (gnose), které ale často nelze odlišit, jazyk Emersonova pozdního díla na mnoha úrovních rezonuje s dílem pozdního Melvilla. Dynamický vztah mezi Melvillem a Emersonem podle mého názoru utváří už od Melvillova revivalu ve dvacátých letech dvacátého století americkou kulturu a debaty o ustavování subjektivity, problémy jednání a performativity. Ačkoli je Emerson často představován jako "krásný nepřítel" Melvilla, snažím se zde ukázat, že se oba zabývají stejnými tématy – zvláště otázkami moci, řeči, vůle, ticha, protestu proti otcovským autoritám – a oba zdůrazňují potencialitu.

V poslední době se o postavu Bartlebyho rozhořel nový, intenzivní zájem. Můžeme ho podle mého názoru nahlížet - oproti americké ideologii aktivního sebetvoření a praktické síly - jako případ performativního "jednání" nebo "ukazování" pomocí mizení. Soudobý zájem o "otázku Bartleby" je spojen s problémy jednání, potenciality, zákona a difference (jak ukazují C. S. Peirce, J. Derrida a G. Deleuze) a s protestem proti způsobu, jakým se osobní identita performativně ustavuje pomocí řeči (což lze vidět v Emersonově pozdním díle, teorii pragmatismu a performativity). Bartleby ale není ve všech ohledech nečinný a nehybný. Tvrdím, že Bartleby něco dělá, a to jak lingvisticky – v rámci jazyka, znaků, performativních konstrukcí, kde má jeho formule "já bych raději ne" velkou účinnost, tak nelingvisticky – prostřednictvím ticha, odcházení, přítomnosti, smrti). Jak Bartleby tak Emersonův básník svými ustavováními mimo jáství ukazují jistou prázdnotu, jedinečnost, sílu jako potencialitu. Bartleby ukazuje limity řečových médií a rétoriky jako takové. Zpochybňuje platónskou distinkci mezi *nomos* a *physis*, dále distinkci mezi já, které mizí v *nábožensko-mýtických silách*, a já, které je vedeno silami *vůle k moci*) a navíc celou americkou rétorickou tradicí zahrnující Austinovu teorii performativity, Jamesovo pragmatické já a Emersonův výmluvný hlas, koncepty vůle, moci, potenciality a jednání. *Metody*, které pro argumentaci těchto bodů využívám, zahrnují close-reading a performativní a kritické teorie.

V první části této práce krátce načrtávám genealogii amerického já v protikladu k evropskému pojetí subjektu. Interpretuji Bartlebyho jakožto vzdálené já, identitu a jednání z

perspektivy Emersonova raného díla ("Circles," "Self-Reliance," a hlavně "Transcendentalist"-pravděpodobný zdroj Melvillova "Bartlebyho"). Zkoumáme zde duchovní (platónskou a gnostickou) úroveň Emersonova myšlení. V návaznosti na Platónovu distinkci z *Gorgia* mezi dvěma silami ustavujícími subjektivitu (nábožensko-mýtickými silami a osvícenskými silami vůle a moci) prozkoumáváme jáství včetně jeho duchovní cesty vzhůru, a jeho sestup, nošení se do hloubek. Performativní síla Emersonových slov zde umožňuje transformaci, odblokování nebo dokonce úplné opuštění já.

Ve druhé části jsou hlavními tématy Melvillův "Bartleby" a síla rétoriky, performativita, opakování a přítomnost (interpretované s pomocí J. L. Austina a G. Deleuze). Diskutují se zde moc a následky Bartlebyho formulky "Já bych raději ne," spolu s otázkami vzdálení se od těla, originality a oběti. Jak Melvillův Bartleby, tak Emersonův básník mluví cizím, *minoritním* jazykem v rámci jazyka většiny, což může odhalit nové možnosti a subjektové pozice.

Ve třetí části se vůle, řeč a jáství rozebírá z perspektivy Emersonova pozdního díla, tzn. z perspektivy imanence, která byla do jisté míry později rozvinuta Nietzsche, Heideggerem, Foucaultem, Deleuzem, Butlerovou a dalšími. My nicméně Emersonovy a Melvillovy koncepty moci a vůle nebudeme interpretovat ani z Nietzschevské linie ani z linie esencialistických interpretací Bartlebyho rezistující vůle (jak to dělá např. John B. Williams v knize *White Fire: The Influence of Emerson on Melville*). Půjde nám o perspektivu, která přesahuje pragmatismus i teorii řečových aktů. Analyzujeme proto jak v Melvillově "Bartlebym" tak v *Confidence-manovi* důvěru a klam, rétoriku, potencialitu, ticho, propast, smrt a sílu já ve vztahu k poetické tvorbě, gnozi, a sémiotice expresivních symbolů (Charles Sanders Peirce).

Nakonec srovnáváme pojetí zákona a jednání v Melvillově "Bartlebym" a v Kafkově kapitole z *Procesu* s názvem "Před zákonem." Zkoumání Kafkova performativu "Ještě ne" a Melvillova "Já bych raději ne," spolu s analýzou odkládaného jednání, slovy rozkazu, otcovskou funkcí, a pragmatickými aspekty v obou dílech by nás mělo dovést do bodu, kdy je třeba přehodnotit Austinovy performativní teorie.

V poslední části dizertace se rozebírá nelingvistický aspekt Bartlebyho "performance." Jazyk se prezentuje jako pohyblivý, nadlineární. Čerpám zde především z Gilla Deleuze, který v *Tisíci Plošinách* tvrdí, že lingvistické a nelingvistické prvky se v promluvě nedají oddělit už od samého počátku. Pragmatika, která pojednává o nelingvistickém, by měla být podle Deleuze považována nejen za součást lingvistiky, ale přímo za její nejvíce konstitutivní část. Deleuze tak stojí v opozici k lingvistickému abstraktnímu stroji Noama Chomského, který si udržuje stromovitou metodu a lineární řazení lingvistických prvků ve větách a větných spojeních a který vše nelingvistické vylučuje. Deleuze zavádí místo takového modelu nadlinearitu, myšlení o jazyce bez pevného lineárního řádu; místo "konstant" mluví o proměnných obsahu a proměnných výrazu. Abstraktní

lingvistický stroj nenáleží podle Deleuze k hlubinné syntaktické struktuře (kterou zastává Chomsky) ale k uspořádání (*assemblage*), které není založeno na jazyku, ale je diagramatické a nadlineární. Přemýšlet o Bartleby v Deleuzových pojmech vede člověka k jinému náhledu na tělo a jazyk jako takový. Co se týče obsahu, Bartlebyho tělo je plátno; chybí mu obsah. I přesto ale Bartleby přesouvá kontury těla (a to minimálně svého vlastního a těla svého nadřízeného, právníka) a obrací je do tekutých sil bez hranic. Co se týče výrazu, Bartlebyho jazykové znaky, stejně jako Emersonovy, činí jazyk plastickým, tekutým, bezmezným.

Současní poststrukturalističtí myslitelé jako Judith Butlerová nebo výše zmíněný Gilles Deleuze (kteří jdou ve stopách Emersona, Nietzscheho a Spinozy) jsou často kritizováni za své teorie subjektivity, které se zaměřují příliš mnoho na identitu jako proces, jako účinek různých sil a nikoli na člověka jako zodpovědného konatele. Gilles Deleuze se snaží myslet ne-identitu a ukazuje různé aspekty opakování v řeči a obrazech. Jak Deleuze tak Butlerová se ale nicméně stejně zabývají mocí řeči/diskurzu a její důležitosti pro já/identitu. Téma moci diskurzu významně rozvinul i pozdní Emerson a Nietzsche. Proto zde zkoumáme Melvillovy postavy jako "Drummondovy světla," která osvětlují vše kolem sebe a nabízejí tak jiný způsob myšlení o identitě a jazyku. Takové postavy totiž testují hranice pojmu identity/vědomí jakožto performativně konstruované prostřednictvím řeči, pojmu já jako neoperativní moci, jako difference, nebo jako vzdáleného enigmatu, což jsou témata, která jsou v centru současného diskurzu o subjektivitě. Je-li Emerson jeden z největších vitalistů v americké kultuře, pak Melville ukazuje, jaký význam a implikace má pro osobní identitu ne-aktivita a mezery či trhliny v diskurzech.

V případě Bartlebyho jsme svědky zvláštního druhu duševního i fyzického vzdálení se. Vypadá to, jako by bylo jeho hlavním přáním odejít, uniknout ze symbolického řádu jazyka a společenských praktik. Bartleby nicméně jazyk velmi ovlivňuje, a to i přesto, že jeho performativní moc není na jazyce výhradně založena. Co se týče Emersona a jeho možné odpovědi na Bartlebyovskou výzvu, je důležité si uvědomit, že Emersonovo já se nevztahuje pouze k transcendentnímu "nad," k Nad-duši, k Síle, ale také k "pod," k propasti, potencialitě, neurčité zóně/hloubce, která člověka přesahuje jak díky svému místu (bezmezný prostor potenciality), tak díky času (před časem, jazykem a Stvořením). Emerson by se v rámci svého raného díla mohl s Bartleby vyrovnat podle mého názoru právě z onoho předlingvistického "podzemí." Oba pojmy "nad" i "pod" odkazují k Emersonovým činnostem stoupání a potápění se. Právě s aktem potápění se Melville ztotožňuje.

Dalším cílem této dizertace je, kromě analýzy Bartlebyho výzvy vůči performativitě, vitalismu a pragmatismu, znovu definovat Emersonovské já, které bylo tradičně vnímáno (i když Emerson sám je tak nevnímal) jako ucelené, plné síly vůle, přivlastňující si a soběstačné. My jsme oproti tomu nabídli pohled na subjektivitu, který zdůrazňuje přechod, sílu jako potencialitu, tok a

proměnu, a to jak u Emersona tak u Melvilla. Emersonův básník je, podobně jako v případě Bartlebyovských konstitucí vně jáství, připraven kdykoli opustit jakoukoli kategorii, normu, vztah, pozici, nebo politickou ideologii. Tak radikální odklon, mizení jáství z předem definovaných kolejí, kdykoli pociťuje přílišné věznění, je znakem originality. Tím rezonuje s poststrukturalismem (Culler, Butler, Deleuze) a jeho neustálým procesem difference, odkladu; přesto má ale stále vztah k čerpání sil z potenciálních sil vlastní přirozenosti, které přivádí do jazyka a zákonodárství. Proces přivádění idejí a afektů ke světlu, k reflexi, vyžaduje předreflexivní vnímavost/receptivitu/afektivitu mysli a těla. Je to právě světlo intuice, které člověku umožňuje přejít od podvědomé k vědomé a osobní rovině já. Takovéto vytahování obrazů ze tmy propasti odpovídá tomu, co jsme už zmínili ohledně Emersonovy aktivity potápění.

Tvrdím tedy, že přivádění idejí na světlo není založeno na vůli. Bartleby je Drummondovo světlo, které má funkci nositele, či intuice. Emersonův básník, podobně jako Bartleby, nikdy neví, co se stane, když někdo performativní formuli prosloví; často se tím jazyková rovina tradiční lingvistiky úplně překročí. Zatímco Emersonova poezie končí v hudbě, Bartlebyho "výraz" končí v tichu. Co oba sdílejí je smysl hodnoty neurčitosti, nepředpověditelnosti a potenciality, toho, co může z jakékoli činnosti nebo nečinnosti povstat. To v určitém smyslu ospravedlňuje a tvoří *prostor* pro svobodu, možnost kontrafaktuality, naději. Pro oba je nejdůležitější schopností především vytvoření prostoru pro neartikulovaný smysl, pro tělo. Jinými slovy, člověk musí přestat mluvit, ptát se, snažit se kontaktovat druhého. Po dlouhém tichu prostě může začít mluvit. Jsme zvyklí se neustále projektovat do ostatních, když jsme vrháni do každodenních situací. To znamená, že nahrazujeme naše už uskutečněné interpretace novými interpretacemi světa, idejemi, koncepty a mapami, jak by se věci měly dít a co by měly znamenat. Proto je důležité někdy rozostřit vidění, deaktivovat touhu, zákony i analytické myšlení a jednoduše být, experimentovat, hrát. (Bartlebyovské) tělo-svět totiž dokáže jednat, jen pokud má pro své činy místo. A to povstává ve chvíli, kdy je vytvořen prostor pro jeho vystávání; vzniká spolu se svým místem. Teprve poté může člověk, po Emersonově a Melvillově způsobu, *tvořit* namísto toho, aby pouze překládal a pohyboval se ve sféře symbolů. Z elementárních sil je tedy možné žít, ať už v modu afirmativním, radostném, nebo v deaktivovaném/de-aktivujícím.

Co se týče Austinovské performativity, ukazuje se, že síla Bartlebyho performativu nezávisí na žádných ceremonálních okolnostech, pozici autority, upřímnosti, nebo opakování nějaké dlouho existující formule. To, co na právníka a ostatní doléhá, je především Bartlebyho zvláště nelidská přítomnost, která naznačuje možný odchod, neboli destrukci. Jde o důležitý kontext Bartlebyho formule, která ustavuje logiku preference. Jedním z možných důvodů, proč je formule tak nakažlivá, je i podvědomá touha Bartlebyho kolegů i čtenářů po nezávislosti, svobodě od zákona a od svazujících schémat jazyka a logiky předpokladů. Toto nevyřčené, podzemní preferování možné

preferance může přidat sílu Bartlebyho formuli a dodat jí na infekčnosti. Bartleby ale přesto nikoho nereprezentuje; možná si účinek své formule ani neuvědomuje. Pokud by si ho totiž byl vědom, šlo by o *rozhodnutí* pocházející z jeho já v opozici k ostatním. Jak jsme ale ukázali, Bartlebyho ustavování je neurčité a na já nezaložené. Jakékoli definice já jako odděleného subjektu – jakožto autonomního rozhodného jedince – nebo jakékoli určování subjektu skrze vztahy k ostatním ne-Já jsou určení založená na nedůvěře vůči sobě.

Moc jako potencialita, jak se snažím v dizertaci ukázat, se vyjadřuje v experimentování, ve hře, v ustavování bez já. Emersonovo experimentování končí v hudbě. Hudba a poezie nás totiž, podle Emersona, spojují s předlingvistickými silami; jsou výrazy hravosti pro dospělé. Takové radostné, na já nezaložené myšlení, které opouští vše fixní, stojí v přímém kontrastu proti moci jako pokusu o vyplnění nedostatku, realizované často skrze ovládnutí ostatních. Negativní stránka této filozofie idealizující ucelené, dobře zformované já spočívá ve frustraci, vzteku, zoufalství. Nedostatek formy, síly vůle a jáství je pro tento světonázor problémem. Viděli jsme, že Bartleby otestoval (odložil) oba tyto přístupy. Sám byl procesem čistého diferování, čímž ztělesňoval odklad jak jednání tak významu. Takové odkládání je typické pro poststrukturalismus (Derrida). Přejít od jednoho označujícího k druhému ad infinitum. Není zde žádný transcendentální označující nebo označovaný, žádná stabilní identita nebo význam, kterého by se mohl člověk chytit. Zní to jako další filozofie vedoucí k frustraci.

Je nicméně možné nalézt moc jako potencialitu i v afirmativním modu. Ustavování nezaložené na já je možné a nemusí vést k frustraci. Nevadí, že nedojdeme k definitivním odpovědím nebo transcendentálním označujícím. Rétorická povaha našeho nastávání, stejně jako obsese s jazykem, může být překročena. V experimentování, v hraní, v hudbě, se člověk naladí na elementární síly a tím se tyto mohou spojit se zákony konvence. V tvořivém experimentování nechá člověk své tělo naladit se na nelingvistické síly, překračujíc tak rozdělení duše a těla; získá nové ideje a přitom promění konturu většinového přístupu ke světu.

Jedna z extrémních interpretací Bartlebyho konání, kterou jsem ale v dizertaci nepodporovala, by předpokládala, že Bartleby ví, že opakování performativu ho donutí přestat psát, pracovat, jíst a povede nakonec ke smrti. Ví, že jeho formule otřásá možnostmi komunikace, sdílení a lidskosti (která je na sdílení založena). Takové rozhodnutí, ukotvené ve vůli k nicotě, by poukazovalo na rezolutní, rozhodné já. Bartlebyho mizení by pak podle této interpretace bylo realizováno postupnými kroky mimo symbolický řád, pryč od identity, jazyka a života.

Náhled, který zde naproti tomu předkládám, tvrdí, že jak Emersonův básník tak Melvillův Bartleby ztělesňují moc jako potencialitu, potencialitu transformace nebo deformace většinového diskurzu. Podle této interpretace síla Bartlebyho performativu ukazuje rozdíl řečí, kdy jedna nemůže být přeložena do druhé. Bartlebyho prožitek (ať už jde o minulý zážitek, například o trauma, nebo o

současné prožívání světa) nemůže být artikulován v právníkově řeči. Jeho život i smrt nejsou něčím, o čem by se dalo argumentovat, shodnout se, nebo co by se dalo vyřešit v rámci právníkova diskurzu. Přesto se účinky Bartlebyho formule konvenčního jazyka dotýkají a vyvolávají pohyby z centra do periferie, z většiny do menšiny. Linie úniku, jak tvrdí Deleuze, mohou být tvořivé nebo vyhýbavé (pohybující se do imaginárního "nad" nebo "pod"). Jak jsme již ale ukázali, Deleuze stále pracuje v rámci jazyka. Užívá dialektické protiklady, a to i přesto, že se snaží, stejně jako Emerson, jazyk zkapalnit a transformovat jeho rozkazy do hesel pro vstup, pro průchod. Ačkoli rozšiřuje doménu pragmatiky, nemůže plně vystihnout Bartlebyho, jehož performativní přítomnost a ticho překračují oblast rétoriky a ukazují tak, že je hodně věcí, které můžeme díky jazyku pochopit, a hodně těch, které nemůžeme.